ISLOM SIVILIZATSIYASI VA MA’NAVIY QADRIYATLAR

Samatov Xurshid Ulmasjonovich
Samarqand davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Xayrullayeva Jasmina Jasur qizi
SamDPI Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Islom sivilizatsiyasining shakllanishi va taraqqiyotida ma’naviy qadriyatlarning tutgan o‘rni, ularning axloqiy, ijtimoiy, ilmiy va madaniy hayot bilan uzviy aloqasi tahlil qilinadi. Islom ta’limotida adolat, insonparvarlik, ilm-ma’rifat, halollik, bag‘rikenglik, mehr-oqibat va mas’uliyat kabi qadriyatlarning mazmuni ochib beriladi. Shuningdek, musulmon Sharqida ilm-fan va ta’lim rivojiga hissa qo‘shgan mutafakkirlarning merosi, ma’naviy qadriyatlarning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati hamda ularni zamonaviy sharoitda asrab-avaylash masalalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Islom sivilizatsiyasi, ma’naviy qadriyatlar, axloq, adolat, insonparvarlik, ilm-ma’rifat, bag‘rikenglik, madaniy meros, ma’naviy kamolot.

Аннотация. В статье анализируется роль духовных ценностей в становлении и развитии исламской цивилизации, а также их взаимосвязь с нравственной, социальной, научной и культурной жизнью общества. Раскрывается содержание таких ценностей, как справедливость, гуманизм, знания и просвещение, честность, толерантность, милосердие и ответственность. Особое внимание уделяется наследию мыслителей мусульманского Востока, внесших значительный вклад в развитие науки и образования, а также вопросам сохранения духовного наследия в современных условиях.

Ключевые слова: исламская цивилизация, духовные ценности, нравственность, справедливость, гуманизм, знания и просвещение, толерантность, культурное наследие, духовное совершенствование.

Abstract. This article examines the role of spiritual values in the formation and development of Islamic civilization and their relationship with the moral, social, scientific, and cultural life of society. It explores the significance of justice, humanism, knowledge, honesty, tolerance, compassion, and responsibility in Islamic ethical thought. Particular attention is given to the intellectual heritage of Muslim Eastern scholars, their contributions to science and education, and the preservation of spiritual and cultural heritage in contemporary society.

Keywords: Islamic civilization, spiritual values, morality, justice, humanism, knowledge, tolerance, cultural heritage, spiritual development.

Kirish

Islom sivilizatsiyasi insoniyat tarixida diniy-ma’rifiy tafakkur, ilm-fan, axloq, san’at va madaniyat taraqqiyotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan tarixiy hodisalardan biridir. Uning ma’naviy asoslarini adolat, insonparvarlik, halollik, ilmga intilish, mehr-oqibat va bag‘rikenglik kabi qadriyatlar tashkil etadi. Mazkur qadriyatlar Qur’oni karim va sunnatda o‘z ifodasini topgan bo‘lib, asrlar davomida musulmon xalqlarining ijtimoiy munosabatlari, ta’lim-tarbiyasi va madaniy hayotiga ta’sir ko‘rsatgan.

O‘zbekistonda Islom sivilizatsiyasi merosini o‘rganish davlat miqyosida ham muhim vazifa sifatida belgilangan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-sentabrdagi PQ-4436-sonli “Diniy-ma’rifiy soha faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorida milliy an’analar va qadriyatlarni rivojlantirish, buyuk allomalarning ilmiy merosini chuqur o‘rganish hamda yoshlarni ilm-ma’rifatli qilib tarbiyalash

masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [1]. Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 16-dekabrdagi 756-son qarori O‘zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazi faoliyatiga oid normativ-huquqiy asoslarni belgilashda muhim ahamiyatga ega [2].

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 35-moddasida: “Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har kim xohlagan dinga e’tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e’tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo‘l qo‘yilmaydi”, deb belgilangan [3, 35-modda]. Ushbu konstitutsiyaviy norma zamonaviy jamiyatda e’tiqod erkinligi va diniy qarashlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishning huquqiy asosini ifodalaydi. Islom sivilizatsiyasi tarixini o‘rganish uning faqat diniy qarashlar tizimi emas, balki turli xalqlar, ilmiy maktablar va madaniy an’analar o‘zaro ta’sirida shakllangan keng qamrovli sivilizatsiya ekanini anglash imkonini beradi. Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Muhammad al-Xorazmiy va Abu Rayhon Beruniy singari mutafakkirlarning ilmiy merosi bu jarayonning muhim tarkibiy qismidir. Ularning asarlarida inson kamoloti, aql, bilim, axloqiy fazilatlar va jamiyat taraqqiyoti masalalari keng yoritilgan.

Asosiy qism

Islom sivilizatsiyasining ma’naviy asoslarini tahlil qilishda Qur’oni karimda ifodalangan adolat va ezgulik tamoyillariga murojaat qilish zarur. Nahl surasining 90-oyatida shunday deyiladi: “Albatta, Alloh adolatga, ehson qilishga va qarindoshlarga yaxshilik qilishga buyurur...” [4, Nahl surasi, 90-oyat]. Oyat mazmuni adolat va ezgulikni insonning shaxsiy xulq-atvoridan tortib, jamiyatdagi munosabatlargacha bo‘lgan sohalar bilan bog‘laydi. Bu yerda adolat faqat huquqiy talab emas, balki insonning boshqalarga munosabatini belgilovchi ma’naviy mezon sifatida namoyon bo‘ladi. Adolat tushunchasi Islom ta’limotida insonning shaxsiy manfaatlaridan ustun turadigan axloqiy tamoyil sifatida qaraladi. Niso surasining 135-oyatida adolatni qat’iy qo‘llab-quvvatlashga chaqiriladi, hatto bu insonning o‘zi

yoki yaqinlari manfaatiga zid bo‘lgan holatlarda ham [4, Niso surasi, 135-oyat]. Mazkur oyatning ma’naviy mazmuni shundan iboratki, haqqoniylik va xolislik insonning qarorlari hamda xatti-harakatlarida asosiy mezon bo‘lishi lozim. Shunday ekan, Islom sivilizatsiyasining axloqiy merosini o‘rganish zamonaviy jamiyatda qonuniylik, mas’uliyat va ijtimoiy ishonchni mustahkamlash masalalarini ham chuqurroq anglashga yordam beradi. Islom sivilizatsiyasida ilm-ma’rifatga berilgan e’tibor uning intellektual taraqqiyotida muhim rol o‘ynagan. Qur’oni karimning Alaq surasi 1–5-oyatlarida o‘qish, yaratish va bilim berish masalalari yoritilgan [4, Alaq surasi, 1–5-oyatlar]. Ushbu oyatlar musulmon tafakkurida bilim olish va o‘rganishning ma’naviy ahamiyatini anglashda muhim manba hisoblanadi. Biroq tarixiy ilm-fan taraqqiyotini faqat bitta omil bilan izohlash to‘g‘ri emas: tarjima harakatlari, hukmdorlarning ilmga homiyligi, kutubxonalar, madrasalar va turli madaniyatlar o‘rtasidagi aloqalar ham bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etgan.

XIV asr mutafakkiri Ibn Xaldun o‘zining “Muqaddima” asarida tarix va jamiyatni o‘rganishning ilmiy asoslariga e’tibor qaratadi. Uning fikricha, tarix faqat o‘tmishda yuz bergan hodisalarni sanab o‘tishdan iborat emas, balki insonlarning ijtimoiy tashkil topishi va sivilizatsiyaning rivojlanish shartlarini tushuntirishi kerak. Franz Rosenthal tarjimasida Ibn Xaldun tarixni insonlarning ijtimoiy tashkil topishi, ya’ni jahon sivilizatsiyasi bilan bog‘liq bilim sohasi sifatida ta’riflaydi [5, 1-jild, 71-bet]. Ushbu fikr Islom sivilizatsiyasini o‘rganishda tarixiy voqealar bilan bir qatorda, ularni yuzaga keltirgan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy omillarni ham tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi. Ibn Xaldunning tarixiy tafakkuridagi yana bir muhim jihat — ma’lumotlarni tanqidiy baholash zaruratidir. U tarixchi voqealarni shunchaki takrorlamasdan, ularning sabablarini, ijtimoiy sharoitini va jamiyat rivojlanishidagi qonuniyatlarni hisobga olishi lozimligini ta’kidlaydi [5, “Muqaddima”, kirish qismi]. Bu qarash Islom sivilizatsiyasi tarixini ilmiy o‘rganish uchun ham metodologik ahamiyatga ega. Chunki sivilizatsiyaning yutuqlari va muammolarini

xolis baholash manbalarning ishonchliligini tekshirish, tarixiy kontekstni hisobga olish va dalillarni qiyosiy tahlil qilishni talab etadi.

Abu Nasr Forobiy qarashlarida ma’naviy kamolot va jamiyatning farovonligi o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Uning “Fozil odamlar shahri” asarida fazilatli jamiyatning asosiy xususiyatlari, insonning saodatga erishishi va axloqiy fazilatlarning shakllanishi masalalari tahlil qilingan. Forobiy siyosiy falsafasiga bag‘ishlangan “Eron ensiklopediyasi” ilmiy nashridagi “Forobiy: siyosiy falsafa” nomli tadqiqotda fazilatli boshqaruv insonlarning ezgu maqsadlar yo‘lida hamkorlik qilishi va baxt-saodatga intilishi bilan tavsiflanadi [6, 31-b]. Bu fikr Forobiyning qarashlarini umumlashtiruvchi ilmiy izoh bo‘lib, uning asaridan so‘zma-so‘z olingan iqtibos hisoblanmaydi. Forobiy merosining bugungi ahamiyati shundaki, u inson kamolotini jamiyatdan ajratib ko‘rmaydi. Shaxsning bilimli bo‘lishi, axloqiy fazilatlarni egallashi va boshqalar bilan hamkorlik qilishi jamiyat taraqqiyotining muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv ma’naviy qadriyatlarni faqat shaxsiy e’tiqod yoki nazariy tushunchalar doirasida emas, balki kundalik munosabatlar, ta’lim-tarbiya va ijtimoiy mas’uliyat bilan bog‘liq holda o‘rganish imkonini beradi.

Islom sivilizatsiyasining ilmiy merosida Abu Ali ibn Sino faoliyati ham alohida o‘rin egallaydi. Ibn Sino tibbiyot, falsafa va mantiq sohalarida muhim asarlar yaratib, bilimlarni tizimlashtirish va nazariy fikrlash rivojiga hissa qo‘shgan. Uning merosi ma’naviy kamolot masalasini aql, bilim va inson tabiatini anglash bilan bog‘liq holda o‘rganishga imkon beradi. Bunda Ibn Sinoga tegishli deb tarqalgan, ammo birlamchi manbasi aniqlanmagan hikmatli so‘zlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri iqtibos sifatida berishdan saqlanish lozim. Ilmiy maqolada mutafakkir fikrini keltirishda asar nomi, foydalanilgan nashr va tegishli sahifani ko‘rsatish ishonchlilikni ta’minlaydi.

Islom sivilizatsiyasining rivojlanishida turli xalqlarning ilmiy meroslari o‘rtasidagi aloqalar ham muhim o‘rin tutgan. Yunon, fors, hind va boshqa madaniy an’analarga oid bilimlarning arab tiliga tarjima qilinishi, keyinchalik ularning musulmon olimlari tomonidan rivojlantirilishi ilm-fan tarixidagi muhim jarayonlardan biridir. Ibn Xaldun “Muqaddima” asarida yunon ilmiy merosining tarjimalar orqali keyingi avlodlarga yetib kelishiga e’tibor qaratadi [5, 1-jild, 429–432-betlar]. Bu fikr ilmiy bilimlar taraqqiyoti madaniyatlararo almashinuv bilan uzviy bog‘liq ekanini ko‘rsatadi.

Islom sivilizatsiyasida ma’naviy qadriyatlar faqat ilm-fan va falsafada emas, balki kundalik ijtimoiy munosabatlarda ham namoyon bo‘ladi. Qur’oni karimning Niso surasi 58-oyatida omonatlarni egalariga topshirish va odamlar o‘rtasida hukm qilganda adolat bilan ish tutish buyuriladi [4, Niso surasi, 58-oyat]. Ushbu oyat halollik, ishonch va mas’uliyat tushunchalarining mazmunini ochib beradi. Omonatga sodiqlik insonning o‘ziga topshirilgan vazifani vijdonan bajarishini, adolat esa boshqalarning huquqlarini hurmat qilishini talab etadi. Insonparvarlik masalasi ham Islom sivilizatsiyasining ma’naviy asoslarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Qur’oni karimning Isro surasi 70-oyatida Odam bolalarining mukarram qilingani ta’kidlanadi [4, Isro surasi, 70-oyat]. Bu oyat inson qadr-qimmatini e’tirof etishning diniy-axloqiy asoslaridan biri sifatida talqin qilinadi. Baqara surasining 177-oyatida esa ezgulik e’tiqod bilan bir qatorda, mol-mulkni muhtojlarga berish, va’daga vafo qilish va sabr kabi fazilatlar bilan bog‘lanadi [4, Baqara surasi, 177-oyat]. Shunday qilib, ma’naviy yetuklik insonning e’tiqodi, axloqiy qarashlari va amaliy xatti-harakatlari uyg‘unligida namoyon bo‘ladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Islom sivilizatsiyasining ma’naviy merosini ilmiy asosda o‘rganish va undan oqilona foydalanish bugungi jamiyat uchun ham ahamiyatlidir. Bunda tarixiy manbalarni xolis tahlil qilish, ma’naviy qadriyatlarning

mohiyatini to‘g‘ri anglash hamda ularni ta’lim-tarbiya jarayonida insonparvarlik, mas’uliyat va ilmga hurmat tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish zarur. Ana shunday yondashuv ma’naviy merosning avlodlar o‘rtasidagi uzviyligini ta’minlashga va jamiyatning madaniy taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-sentabrdagi PQ-4436-son qarori. “Diniy-ma’rifiy soha faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 16-dekabrdagi 756-son qarori. O‘zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazi faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlar.
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yilgi yangi tahrir, 35-modda.
4. Qur’oni karim. Nahl surasi, 90-oyat; Niso surasi, 58 va 135-oyatlar; Isro surasi, 70-oyat; Baqara surasi, 177-oyat; Alaq surasi, 1–5-oyatlar.
5. Ibn Xaldun. Muqaddima. Tarjimonlar: N. Mirmahmudov, O. Tojiyev. — Toshkent: Muharrir, 2026. — 2 jild.
6. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. — Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2012. — 160 b.